

*Н. Сагидолда¹, А.Қ. Әбдісағиева*¹*

¹*Нархоз Университеті КЕАҚ, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

АСЫРАП АЛУШЫ АТА-АНАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ІРІКТЕУ ЖӘНЕ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада әлеуетті асырап алушы ата-аналарды іріктеу мәселесінің өзектілігі көрсетілді. Сонымен қатар іріктеу процесінен кейін үміткерлермен дұрыс ұйымдастырылған тренинг пен сүйемелдеудің маңыздылығы аталады. Психологиялық іріктеу әдістерін сынау үшін он әлеуетті асырап алушы ата-ана таңдалды. Алғашқы бес үміткерге стандартталған сұхбат пен отбасы социограммасы, қалған бес үміткерге Басса-Дарки сауалнамасы және Спилбергер-Ханин мазасыздық шкаласы жүргізіліп, нәтижелері талданды.

Зерттеу мақсаты – қабылдаушы ата-ана болуға үміткерлерді психологиялық іріктеу мен сүйемелдеудің негізгі аспектілері мен зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, тиімді әдістерді ұсыну.

Әдіснамасы. Осы мақаладағы жұмыста бастапқы деректерді жинау және өңдеу, психологиялық тесттер мен сұхбат жүргізу және нәтижелерін талдау сияқты әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. Жұмыс барысында әлеуетті асырап алушы ата-аналарды психологиялық іріктеудің және сүйемелдеудің өзектілігі анықталды. Психологиялық диагностика барысында стандартталған сұхбат, отбасы социограммасы, Басса-Дарки және Спилбергер-Ханин әдістерінің тиімділігі көрсетілді.

Кілт сөздер: *психология, психологиялық іріктеу, сүйемелдеу, асырап алушы ата-ана, жетім, қабылдаушы отбасы, диагностика.*

*Н. Сагидолда¹, А.Қ. Әбдісағиева*¹*

¹*НАО Университет Нархоз, Республика Казахстан, г.Алматы*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ОТБОР И СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРИЕМНЫХ РОДИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье показана актуальность проблемы отбора потенциальных приемных родителей. Также упоминается важность правильно организованного обучения и сопровождения кандидатов после процесса отбора. Десять потенциальных приемных родителей были выбраны для тестирования методов психологического отбора. Были проведены стандартизированные интервью и социограмма семьи для первых пяти кандидатов, анкета Басса-Дарки и шкала тревожности Спилбергера-Ханина для оставшихся пяти кандидатов, результаты были проанализированы.

Цель исследования-предоставить эффективные методы, основанные на ключевых аспектах психологического отбора и сопровождения кандидатов в приемные родители, а также на результатах исследований.

Методология. В работе над этой статьей использовались такие методы, как сбор и обработка исходных данных, проведение психологических тестов и интервью, а также анализ результатов.

Результаты исследования. В ходе работы была выявлена актуальность психологического отбора и сопровождения потенциальных приемных родителей. В ходе психологической диагностики была продемонстрирована эффективность методов стандартизированного интервью, социогаммы семьи, Басса-Дарки и Спилбергера-Ханина.

Ключевые слова: психология, психологический отбор, сопровождение, приемный родитель, сирота, приемная семья, диагностика.

*N. Sagidolda¹, A.K. Abdissagiyeva*¹*

¹*Narxoz University, Republic of Kazakhstan, Almaty*

PSYCHOLOGICAL SELECTION AND SUPPORT OF FOSTER PARENTS

Abstract

This article shows the relevance of the problem of selecting potential foster parents. The importance of properly organized training and support of candidates after the selection process is also mentioned. Ten potential foster parents were selected to test psychological selection methods. Standardized interviews and a family sociogram were conducted for the first five candidates, the Bass-Durkee questionnaire and the Spielberger-Hanin anxiety scale for the remaining five candidates, and the results were analyzed.

The purpose of the research is to provide effective methods based on key aspects of psychological selection and support of candidates for foster parents, as well as on research results.

Methodology. Methods such as the collection and processing of raw data, conducting psychological tests and interviews, as well as analyzing the results were used in the work on this article.

The results of the research. In the course of the work, the relevance of psychological selection and support of potential foster parents was revealed. During the psychological diagnosis, the effectiveness of standardized interview methods, family sociograms, Buss-Durkee and Spielberger-Hanin was demonstrated.

Keywords: *psychology, psychological selection, support, foster parent, orphan, foster family, diagnosis.*

КІРІСПЕ

Бүгінгі таңда елімізде мекемелердегі жетім және ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балалардың саны азаюда, биыл бұл көрсеткіш 4374 баланы құрады. Алайда, баланы отбасына тәрбиелеуге алған ата-аналар көп болғанымен, өкінішке орай, мекемеге қайта оралған балалардың көрсеткіші 2018 жылдан бері 64%-ға артты. Баланы мекемеге қайтарудың жиі себептерінің бірі ретінде асырап алушы ата-ананың психологиялық дайын болмауын атап өтуге болады.

Балалардың әл-ауқатына қамқорлық жасау маңызды фактор болып табылатын қазіргі қоғамда сапалы отбасын құру және балаларға ата-аналарды таңдау мәселесі өзекті бола түсуде. Қабылдаушы ата-ана болуға үміткерлерді психологиялық іріктеу осы процесте орталық болып табылады, бұл қиын өмірлік жағдайларға тап болған балалар үшін қолайлы және сенімді орта құруды қамтамасыз етеді.

Асырап алушы ата-аналардың балаларды асырап алу немесе тәрбиелеу процесі психологиялық және әлеуметтік аспектілерді терең түсінуді талап етеді. Үміткерлердің материалдық мүмкіндіктерін ғана емес, сонымен қатар олардың эмоционалды тұрақтылығын, тәрбиелік қиындықтарға дайындығын, эмоционалды байланыстар құра білуін және балалардың психологиялық әл-ауқатын қолдауды ескеру маңызды.

Бұл тақырыптың өзектілігі биологиялық ата-анасынан айырылған немесе қолайсыз жағдайда жүрген балалар үшін қауіпсіз және қолдау ортасын құру қажеттілігімен ерекшеленеді. Қабылдаушы ата-аналарды тиімді психологиялық іріктеу балалардың

психикалық денсаулығына теріс әсер ету қаупін азайтуға көмектеседі және олардың үйлесімді дамуына ықпал етеді.

Бұл мақаланың *мақсаты* қабылдаушы ата-ана болуға үміткерлерді психологиялық іріктеу мен сүйемелдеудің негізгі аспектілерін қарастыра отырып, тиімді әдістерді ұсыну. Сайып келгенде, сапалы психологиялық іріктеу балалардың сүйіспеншілігін, қамқорлығын және әл-ауқатын қамтамасыз ете алатын отбасылардың қалыптасуына ықпал етеді. И.В.Горохова және Т.И.Бонкало «Қабылдаушы ата-ана болуға үміткерлерді таңдауды психологиялық қамтамасыз ету» атты мақаласында алмастырушы отбасыны қалыптастырудағы бастапқы және шешуші рөлді қабылдаушы отбасыға үміткерлерді таңдау болып табылатынын атап өткен болатын. Іріктеу барысында арнайы дайындалған ата-анаға қажетті психологиялық қасиеттер тізімін қолдану керек. Дайындық тек психопедагогикалық білім беруді ғана емес, сонымен қатар психологиялық коррекцияны да қамту керек [1].

Психологиялық іріктеу барысында негізгі назар аудару керек мәселелерді екі түрге ажыратуға болады:

1. тренинг барысында жеңіл коррекцияға ұшырайтын психологиялық жай-күйлер;
2. психологпен жеке жұмысты қажет ететін ата-ананың санасында терең қалыптасқан жай-күйлер.

Басты назар қабылдаушы отбасының сапасыздығы факторларын талдауға және бала асырап алуға қарсы көрсеткіштерді анықтауға бағытталған. Қазіргі уақытта бала асырап алуға үміткерлердегі психопатологиялық симптомдардың ауырлығы, қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа, аддикцияға бейімділігі, психотравматизация дәрежесі қабылдаушы отбасының сапасына теріс әсер ететіндігі анықталды. Тренинг барысында жеңіл коррекцияға ұшырайтын психологиялық жай-күйлер тоқталып өтсек. Бұл топқа ата-ананың бала асырап алудағы теріс мотивтерін, алаңдаушылығын, қамқоршылығына алатын балаға асыра көп үміт пен жүктеме артуды жатқызуға болады. Көп жағдайда бала асырап алуға үміткерлерде, қамқоршыларда және патронаттық тәрбиешілерде жоғары алаңдаушылық деңгейі байқалады. Е. А. Брецих өз зерттеу жұмысында анықтағандай, қамқоршылар мен асырап алушылар, патронат тәрбиеші болуға үміткерлердің өздері алаңдаушылықты асырап алынған балалардың әлеуметтік қауіп тобына жататындығымен түсіндіреді. Көптеген үміткерлер үшін бұл ата-анасы алкогольге тәуелді отбасы немесе асырап алуға келісін берген кәмелетке толмаған немесе жалғызбасты аналар [2]. Бұндай жағдайларда білікті психолог-тренер ата-анада орын алған алаңдаушылық деңгейін тренинг барысында азайтып, оны дұрыс ұстанымдарға ауыстыру ықтималдығы жоғары.

Келесі, психологпен жеке жұмысты қажет ететін ата-ананың санасында терең қалыптасқан жай-күйлер. Бұл сәттер диагностика барысында ерекше назарды талап етеді. Себебі, психолог бұл сәттерді өткізіп алған жағдайда, болашақта баланың адаптациясына және жалпы отбасы ішіндегі атмосфераға айтарлықтай кері әсерін тигізуі мүмкін. Ресейдің ғылым академиясының психология институтында психологиялық ғылымдар докторы, профессор, посттравматикалық стресс лабораториясының бас ғылыми маманы Н.В. Тарабрина және Н.В. Майн бірлесе жазған жұмысында қабылдаушы отбасының сапасына ықтимал әсер ететін факторлар анықталып, қарастырылды, олардың ішінде: асырап алушылардың қазіргі психикалық жағдайы, олардың ұрпақаралық және жеке психотравматизация деңгейі, бала асырап алу мотивтері және ата-ана мен баланың өзара әрекеттесу тактикасы [3]. Нәтижесінде ата - ана мен баланың өзара әрекеттесу тактикасының құрамдас бөліктері ұрпақтар арасындағы жарақаттану көрсеткішімен және қазіргі психикалық жағдаймен байланысты деген қорытындыға келеміз. Сонымен қатар әлеуетті асырап алушы ата-аналардың мінез-құлқы көбінесе өз балалық шағындағы тәжірибеге байланысты. Егер олардың ата-аналары оң үлгі болса, бұл көбінесе олардың балаларды эмоционалды түрде қолдау және тәрбиелеу қабілетіне әсер етеді. Өз ата-аналары теріс мысал келтірген жағдайда, әлеуетті асырап алушылар өздерінің жарақаттары мен жағымсыз мінез-құлық үлгілерін жеңуде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Бұл тәжірибе

олардың тиімді ата-ана болу қабілетіне әсер етуі мүмкін және салауатты және қолдау көрсететін отбасылық ортаны құру үшін қосымша күш-жігерді қажет етеді. Н.В. Майн жеке жұмысында қабылдауы отбасының болашақ сапасы үшін ата-ананың жеке басының ерекшеліктерін негіздеді, бұл ата-аналық образдармен сәйкестендірудің нәтижесі болып табылады. Жақсы ата-ана болу үшін, басқа факторлардан бөлек, жақсы "ішкі" ата-аналардың болуы маңызды, бұл баланы жеке тұлға ретінде қабылдауға, оған отбасында өз орнын беруге және оны ата-аналардың проблемаларын "шешу", ауыстыру, жанжалдарды шешу және алдыңғы ұрпақтың травматизмын пысықтау міндеттерімен жүктемеуге мүмкіндік береді [4].

Бүгінгі таңда елімізде асырап алушы ата-аналар мектебіне қабылданар алдында ата-аналар диагностикадан өту қарастырылған. Алайда тренингты өткізетін әр мекемедегі қолданылатын әдістер әр түрлі және әр жағдайда тиімді бола бермейді. Бұл орайда ата-аналарды психологиялық іріктеу процесін жетілдіріп, біркелкі ету маңызды. Бірақ отбасылық тәрбиені мүмкіндігінше көп балаларға қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, отбасындағы өмір балаға пайдалы болатындай, оның дамуына ықпал ететін жұмыс моделін іздеу ұзақ және қиын процесс екенін ескеру қажет [5]. Қабылдаушы ата-аналардың психологиялық жағдайының отбасылық қатынастар динамикасына әсері психологиялық іріктеудің табиғи жалғасы болып табылады. Қабылдаушы ата-аналардың эмоционалды тұрақтылығы отбасында жылы және қолдау атмосферасын құруда шешуші рөл атқарады. Өз эмоцияларын түсіну асыранды баланың бейімделу процесін жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар барлық отбасы мүшелерінің терең өзара әрекеттесуіне ықпал етеді. Бала асырап алғаннан кейінгі отбасындағы психологиялық проблемаларды зерттей отырып, болашақта ата-аналарды психологиялық іріктеу барысын тиімді ұйымдастыруға және тренинг тақырыптарын жетілдіруде септігін тигізеді. Бала асырап алғаннан кейінгі кезеңдегі ата-аналардың депрессиясы шектеулі зерттеулерде зерттелді және бұл зерттеулерде қабылдаушы ата-аналардың тәжірибесінің әлеуметтік контексті жиі жоқ. К.Дж.Фоли бала асырап алғаннан кейінгі депрессиямен байланысты қайталанатын тақырыптарды анықтаған болатын, басым бөлігі ата-аналардың өздеріне, балаға, отбасына, достарына, қоғамға немесе басқа адамдарға орындалмаған және шындыққа жанаспайтын үміттері болып табылады [6]. Сонымен қатар асырап алушы ата-аналардағы жинақталған стресс және отбасының қолдауының болмауы олардың физикалық және психологиялық әлауқатына, сондай-ақ қабылдаушы отбасыдағы қарым-қатынас сапасына қатты әсер етуі мүмкін. Асырап алынған баланың бейімделуіне байланысты міндеттер физикалық және эмоционалды түрде жан-жақты болуы мүмкін, әсіресе бастапқы кезеңде. Осыған байланысты асырап алушы ата-аналар үнемі шиеленіске, белгісіздікке және қабілеттеріне күмәндануға ұшырауы мүмкін. Г.У.Бердтің және басқаларының бірлесе жасаған бірнеше регрессиялық талдауы эмоционалды күйзелістің жоғары деңгейі туралы хабарлаған ата-аналардың асырап алушы ата-ана мәртебесіне байланысты созылмалы стресс факторларының жинақталуын жиі көрсететінін анықтады. Дистресс деңгейі жоғары ата-аналар үлкен баланы асырап алғанын, бірнеше бала асырап алу тәжірибесі бар екенін, эмоцияға бағытталған күресу стратегияларын жиі қолданатынын, шеберлік сезімі төмен екенін және отбасы мүшелерінен аз қолдау алатынын жиі атап өткен болатын [7]. Ата-аналар кездесетін осы және өзге мәселелердің үлкен бөлігінде психологтардың кешенді жұмысы қажет. Алғашқыда іріктеу жүргізу барысында бір ата-ананың мәселелерін анықтаған психолог, екінші кезеңде ол отбасыға тренинг жүргізу барысында, ол теріс ұстанымдардан құтылуға тырысады және соңына сүйемелдеген жағдайда ғана толыққанды нәтиже шығады. Асырап алынған бала мен отбасы мүшелерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуі біркелкі емес, циклдік және уақытпен шектеулі және қабылдаушы отбасында қиындықтар мен туындаған мәселелерді маманның көмегінсіз шеше алмайтын сәттері болуы мүмкін.

Қабылдаушы отбасыны сүйемелдеу-олардың күнделікті өміріндегі тұрақтылық пен үйлесімділікті қолдаудың маңызды буыны. Мәлімделген проблемаларды ғылыми-

теориялық талдау нәтижелері сәтті алмастырушы ата-ананың психологиялық детерминанттарын пәндік зерттеудің өзектілігін көрсетеді. Бүгінгі таңда ата аналар мен балаларды алмастырушы отбасын құру кезеңінде және оның жұмыс істеу процесінде психологиялық қолдау бағдарламалары мен технологиялары сұранысқа ие [8]. Психологиялық қолдау психологиялық іріктеу мен отбасылық қатынастардың күнделікті шындықтарын байланыстыратын көпірге айналады. Сүйемелдеу саласындағы мамандар қиындықтарды жеңуге көмектесіп қана қоймай, сау және мықты отбасылық байланыстардың дамуын сақтайды. Қабылдаушы отбасы мен баланы бейімдеу процесінде маманның рөлі маңызды және тиімді әлеуметтік интеграция мен психологиялық әл-ауқатты қамтамасыз ету үшін қажет. Жетім баланы тәрбиелеуде алмастырушы отбасына психологиялық көмек көрсетуді үздіксіз білім беру бағыттарының бірі ретінде қарастырған жөн [9]. Нәтижесінде аналитикалық-жүйелік отбасылық психологиялық сүйемелдеу нәтижесінде бала асырап алу ойы бар және асырап алған отбасыларда психологиялық климат оңтайлы болады, ал балалар қалаулы және қолдауға ие болады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында бастапқы деректерді жинау және өңдеу, психологиялық тесттер мен сұхбат жүргізу әдістері қолданылды. Психологиялық тесттер мен стандартталған сұхбаттың ерекшеліктері төменде көрсетілген (Кесте 1).

Кесте 1 - Қолданылған зерттеу әдістері мен олардың ерекшеліктері

№	Атауы	Ерекшелігі
1	<i>Стандартталған сұхбат (В.Н.Ослон, Д.С.Райкус, Р.К.Хьюз материалдары негізінде жасалған)</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Сауалнамаға жақын, әр үміткерден біртүпті ақпарат алуға арналған; – Үміткерлердің өмірлік жағдайын 8 негізгі критерий бойынша зерттеуге және бағалауға бағытталған. Әрбір критерий 3 балдық шкала бойынша бағаланады: жоғары-орташа-төмен деңгей; – Диагностикалық және рефлексиялық міндеттерге бағытталған, зерттеудің толық нәтижелерін қамтамасыз етеді; – Үміткерлердің өзін-өзі тануға бағытталуын ынталандыру; – Психологтан белсенді тыңдау дағдылары қажет; – Асырап алушы ата-аналар мектебінде екпіндерді анықтауға мүмкіндік береді.
2	<i>"Отбасылық социограмма" проективті әдістемесі (Эйдемиллер Э.Г.)</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Үміткердің тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі орнын анықтауға және отбасындағы қарым-қатынас сипатын анықтауға мүмкіндік береді. – Отбасы арасындағы қарым-қатынастың бейсаналық аспектілерін сыртқа шығаруға мүмкіндік береді.
3	<i>Басса-Дарки сауалнамасы, BDHI</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Баланың қауіпсіздігіне ықтимал қауіптердің алдын алуға көмектеседі. Агрессивтілігі жоғары ата-аналар балалардың физикалық және эмоционалдық әл-ауқатына ықтимал қауіп төндіруі мүмкін. – Үміткерлердің балаға оң мінез-құлық үлгілерін ұсынуға қаншалықты қабілетті екенін анықтауға көмектеседі. Агрессивтілігі төмен ата-аналар салауатты қарым-қатынасты сақтауда және жанжалдарды шешуде ең жақсы рөлдер болуы мүмкін.

		<p>– Үміткерлердің агрессиясы мен қақтығыстарын қаншалықты тиімді басқаратыны туралы ақпарат береді. Бұл дағдылар қолдау көрсететін және қауіпсіз отбасылық ортаны құру үшін маңызды.</p> <p>– Агрессивтілігі төмен үміткерлер өздерінің эмоцияларын жақсы басқара алады, бұл ата-ана болудың маңызды аспектісі. Бұл отбасындағы тыныш және қолдаушы атмосфераға ықпал етуі мүмкін.</p>
4	<i>Ц.Д.Спилбергер-Ю.Л.Ханин мазасыздану шкаласы, STAI (State-Trait Anxiety Inventory)</i>	<p>– Мазасыздықтың жоғары деңгейі ата-аналардың балалармен қарым-қатынаста эмпатия мен шыдамдылық қабілетіне әсер етуі мүмкін. Бұл аспектіні бағалау болашақ асырап алушы ата-аналардың қиындықтары мен қажеттіліктері болуы мүмкін балаларды эмоционалды түрде қолдай алатынына көз жеткізуге көмектеседі.</p> <p>– Асырап алушы ата-аналар ерекше қиындықтар мен стресстік жағдайларға тап болады. Мазасыздық деңгейін бағалау осы қиындықтарды жеңуге жақсы дайындалғандарды және асырап алуға байланысты күтпеген жағдайларға жақсы бейімделе алатындарды анықтауға көмектеседі.</p>
Ескерту: [4] негізінде автормен құрастырылған		

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ТАЛҚЫЛАУ

Асырап алушы ата-аналарды психологиялық іріктеудің тиімді жолдарын анықтау мақсатында, баланы отбасына қабылдауға ниет білдірген 10 ата-анадан алдын-ала дайындалған психологиялық тест алынды және арнайы психологпен сұхбат жүргізілді. Зерттеуге балаларды тәрбиелеу тәжірибесі бар және жоқ жалғызбасты және отбасылық үміткерлер қатысты.

1. Алғашқы 5 әлеуетті асырап алушы үміткерлермен стандартталған сұхбат пен отбасы социограммасы әдістері жүргізілді.

Кесте 2 - Стандартталған сұхбат нәтижелері

Үміткерлер	А	В	С	Д	Е
Баланы қабылдау мотивтері	Конструктивті. Аналық мейірім беру	Конструктивті. Балаға бақыт, болашақ сыйлау	Конструктивті. Көпбалалы ана болу	Конструктивті. Әкелік мейірім беру, балалы отбасы болу	Конструктивті. Әкелік мейірім көрсету
Тұлғалық ересектік дәрежесі	Орташа. Мінез-құлқы жас ерекшелігіне сай	Жоғары. Мінез-құлқы жас ерекшелігіне сай, сабырлы	Орташа. Мінезіне ашуланшақтық пен әділдік тән.	Жоғары. Мінезі ашық, жас ерекшелігіне сай	Орташа. Ашуға бой бермейді, өзгелердің көңіліне қарайды
Стресстік жағдайды жеңе білу	Орташа	Жоғары	Орташа	Орташа	Орташа
Ата-аналық дағдылары	Орташа. 2 жыл бала	Төмен. Бала тәрбиесіне	Төмен. Бауырларын	Төмен. Бала тәрбиесіне	Төмен. Бауырларын

	қарау тәжірибесі	араласып көрмеген	ың баласына қараған	араласып көрмеген	ың баласына қарасқан
Эмпатия	Жоғары. Адамдарға көмектесуді қалайды	Жоғары. Адамдардың жағдайын түсінуге тырысады	Орташа. Көмек сұрамайды, бірақ көмектеседі	Орташа. Өзгелерге көмек беруден бас тартпайды	Орташа. Қолынан келсе көмектесуге тырысады
Баланың биологиялық отбасына қарым-қатынасы	Оң	Оң	Теріс	Оң	Теріс
Ескерту: автормен құрастырылған					

Стандартталған сұхбат әлеуетті асырап алушы ата-аналарға байланысты бірқатар сұрақтарға жауап алуға және түсінуге көмектеседі. Жоғарыдағы кестеде алынған нәтижелердің тек қысқаша көрінісін көруге болады. Жалпы, барлық үміткерлердің бала тәрбиесінде тәжірибесі жоқ, дегенмен, барлығы бала асырап алуға конструктивті мотивтерге ие. Тұлғалық ересектік дәрежелері мен стрессті жеңе білу дәрежелері жеткілікті деңгейде. Ата-аналардың баланың биологиялық отбасына деген қарым-қатынасы әртүрлі, кейбірі негативті көзқараста, яғни балаға биологиялық отбасы жайлы айтуды қаламайды және барынша олардан ұзақ болуға тырысады, қорқыныш бар десе болады.

Кесте 3 - Отбасы социограммасы бойынша алынған нәтижелер

№	Нәтижелері
A	Бала қабылдап алғанға дейінгі суретте күйеуі екеуінің арасындағы алшақтық байқалады, әрқайсысының жеке тұлғалық шекаралары сақталған. Бала қабылдап алғаннан кейінгі суретте араларына кішкентай шеңбермен баланы салған, Күйеуі екеуінің отбасындағы рөлдері теңескенің көруге болады.
B	Баланы қабылдап алғанға дейінгі суреттен анасы мен күйеуін теңдей қабылдайтындығын байқауға болады. Олардың қарым-қатынасының жақындығын, отбасы мүшелерінің жеке шекараларының сақталғандығын байқауға болады. Бала қабылдап алғаннан кейінгі суреттен отбасы мүшелерін теңдей қабылдап тұрғандығы байқалады.
C	Бала қабылдап алғанаға дейінгі суретте өзіне деген сенімсіздігін көруге болады, қабылдап алғаннан кейінгі суреттен де сенімсіздікпен қобалжу байқалады.
D	Бала қабылдап алғанға дейінгі суретте өзін әйелінен жоғары санайтындығын байқауға болды, Бала қабылдап алғаннан кейінгі суретте бала мен өзінің арасындағы жақындық байқалады, бала мен әйелін теңдей көреді.
E	Отбасындағы тепе-теңдік сақталған. Бала қабылдап алғаннан кейінгі суретте де отбасының тепе-теңдігін, бақытты отбасы екендігін көруге болады.
Ескерту: автормен құрастырылған	

Жалпы, отбасы социограммасы бұл жағдайда әлеуетті асырап алушы ата-аналардың қазіргі отбасындағы қарым-қатынас көрінісін бағалауға және бала асырап алғаннан кейін олар өз отбасын қалай көретіні жайлы ақпарат алуға көмектеседі. Алынған нәтижелер бойынша аса алаңдатарлық көріністер байқалмады. Тек С үміткерінде сенімсіздік пен қобалжудың жоғары деңгейі көрінеді. Сонымен қатар, стандартталған сұхбат барысында бұл үміткердің ашуланғыштығы, қажет жағдайда да көмек сұрай алмайтындығы және баланың биологиялық отбасына теріс көзқараста екендігі анықталды.

2. Келесі 5 үміткермен Басса-Дарки сауалнамасы, Ц.Д.Спилбергер-Ю.Л.Ханин мазасыздық шкаласы әдістері жүргізілді. Нәтижелерді талдай келе, әлеуетті асырап алушы ата-аналардың агрессия және дұшпандық индекстері есептелді, жағдайлық және тұлғалық мазасыздық деңгейлері анықталды. Екі әдіс бойынша да А, С және D үміткерлері орташа (төмен емес), қалыпты деңгейді көрсетті. Ата-аналардың орташа агрессивтілігі мен мазасыздығы бар. Бұл кез-келген бағытта тым ерекшеленбейтін қалыпты немесе типтік мінез-құлық ретінде қарастырылуы мүмкін. Алайда В және Е үміткерлері ерекше назарды талап етеді.

Кесте 4 - Басса-Дарки сауалнамасының көрсеткіштері

Үміткерлер:	А	В	С	Д	Е
Физикалық агрессия	3	4	2	3	2
Жанама агрессия	3	8	3	3	3
Тітіркенушілік	3	9	5	3	3
Вербалды агрессия	3	5	5	4	1
Реніш	2	8	5	5	5
Күдіктенушілік	4	5	2	2	5
Негативизм	2	3	5	5	3
Кінә сезімі	5	7	5	3	3
Агрессия индексы	3 (<10)	6 (<10)	4 (<10)	3 (<10)	2 (<10)
Дұшпандық индексы	3 (<10)	6 (<10)	3 (<10)	4 (<10)	5 (<10)
Ескерту: автормен құрастырылған					

Басса-Дарки сауалнамасы бойынша В үміткерінде өте жоғары жанама агрессия (8), тітіркенушілік (9) және реніш (8) сезімдері. Сонымен қатар көтеріңкі вербалды агрессия (5) мен күдіктенушілік (5) және жоғары кінә сезімі (7). Ата-ананың агрессиясы мен тітіркенуінің жоғары деңгейі бала үшін қолайсыз эмоционалды ортаны қалыптастырады, бұл тұрақсыздық пен қауіпсіздіктің болмауына әкелуі мүмкін. Вербалды агрессия мен күдік ата-ана мен бала арасындағы сенімді қарым қатынасты орнатуда қиындықтар тудырады, сонымен қатар жағымсыз эмоционалды ортаның ұзақ уақыт әсер етуі баланың өзін-өзі бағалауы мен сенімділігінің қалыптасуына әсер етеді.

Е үміткерінде көтеріңкі реніш (5) және күдіктенушілік (5). Қалған көрсеткіштер орташа не төмен деңгейде. Нәтижесінде өте төмен агрессия деңгейі, дегенмен жоғары дұшпандық индексі. Реніш пен күдіктенушілік сенімді қарым-қатынас құруда қиындықтарды және эмоционалды проблемалардың болуын көрсетуі мүмкін. Бұл эмоцияларды қандай нақты жағдайлар немесе оқиғалар тудыруы мүмкін екенін және үміткердің осындай эмоцияларға қалай қарайтынын, қалай күресетінін түсіну маңызды. Жалпы Е үміткерінде төмен агрессия, демек үміткердің күнделікті жағдайларда физикалық немесе ашық агрессияны көрсетуге бейімділігі төмен. Ол төзімді, сабырлы және жанжалға бейім емес. Бұл тұрғыда дұшпандық жалпы жағымсыз эмоционалды шиеленіс, скептицизм немесе қоршаған әлемге деген дұшпандық қатынас ретінде түсіндірілуі мүмкін. Нәтиже көрсеткендей бұл күдік, сенімсіздік түрінде көрінеді.

Кесте 5 - Ц.Д.Спилбергер-Ю.Л.Ханин мазасыздық шкаласы бойынша нәтижелер

Үміткерлер:	А	В	С	Д	Е
Жағдайлық мазасыздық шкаласы	33	35	39	33	32
Тұлғалық мазасыздық шкаласы	33	46	44	40	46
Ескерту: автормен құрастырылған					

Спилбергер-Ханин мазасыздық шкаласы бойынша В және Е үміткерлерінде орташа жағдайлық мазасыздық пен жоғары тұлғалық мазасыздық анықталды.

Жағдайлық мазасыздықтың орташа деңгейі үміткердің өміріндегі белгілі бір жағдайларға немесе оқиғаларға қандай да бір алаңдаушылықпен жауап бере алатынын білдіруі мүмкін. Бұл стресске немесе қоршаған ортадағы өзгерістерге жауап ретінде пайда болатын уақытша тәжірибелер болуы мүмкін. Үміткердің отбасылық өмірдегі өзгерістерге бейімделу қабілетіне әсер етуі мүмкін. Асырап алушы ата-аналардың бала асырап алу мен тәрбиелеуге байланысты динамикаға дайын болуы маңызды.

Жеке мазасыздықтың жоғары деңгейі нақты жағдайларға қарамастан, белгілі бір уақыт аралығында онымен бірге жүруі мүмкін адамның мазасыздықтың жалпы, тұрақты сипатын көрсетеді. Жеке мазасыздық деңгейі жоғары үміткерге айналасындағылардың, соның ішінде балалардың қолдауы мен түсінуі қажет болуы мүмкін. Осы ерекшеліктері бар асырап алушы ата-аналар баланың эмоционалды қажеттіліктеріне мұқият бола алады.

Өртүрлі әдістерді қолдана отырып, әлеуетті асыра алушы ата-аналарды іріктеу нәтижелері тәуекелдерді бөліп қана қоймай, оң және қарама-қайшы типтерді бөліп көрсете отырып, жалғызбасты және отбасылық кандидаттардың типтелген психологиялық портретін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Нәтижелерге байланысты асырап алушы ата-аналар мектебіндегі тренингтің мазмұнын жетілдіруге болады, бұл процесс бірнеше қадамды қамтиды:

1. Ата-аналардағы негізгі өзекті мәселелер мен сұрақтарды анықтау, сабақ барысында оларға жауап табуға көмектесу;

2. Іріктеу барысында анықталған негативті ұстанымдары бар үміткерлерді бақылау, негативті ұстанымдарды жоюға көмектесу және прогрессті қадағалау;

3. Тренинг аяқталғаннан кейін, әлеуетті асырап алушы ата-аналармен қайта психологиялық диагностика жүргізу.

Оң нәтижелерге жету мақсатында қорытынды диагностикадан кейін де отбасыны сүйемелдеу ұсынылады. Ата-ананың баланың қауіпсіздігі мен қолдау ортасын қамтамасыз етуге дайын және қабілетті екенін анықтау мақсатында отбасылық ортаға талдау жүргізу қажет. Отбасының эмоционалды және психологиялық аспектілерін басқаруда қабылдаушы ата-аналарға көмектесу үшін ресурстар мен қызметтерді ұсыну, қажет болған жағдайда, оның ішінде білім беру, денсаулық және басқа да аспектілер бойынша консультациялар мен қолдау көрсету маңызды. Сонымен қатар, егер бұл баланың мүддесі үшін болса, биологиялық ата-аналармен байланыс орнату және қолдау ерекше назарды қажет ететін мәселе болып табылады. Сүйемелдеу отбасына тәрбиелеуге қабылданған баланың дамуы мен әл-ауқаты үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ету үшін өртүрлі қызметтер, мамандар мен ресурстар арасында мұқият жоспарлауды, үйлестіруді және ынтымақтастықты қажет етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Алынған эмпирикалық деректерді талдау барысында Қазақстандағы асырап алушы ата-ана болудың мотивтерінің жеткіліксіздігіне және оның мәні мен миссиясы туралы идеялардың бұрмалануына байланысты болжамды тәуекелдер анықталды және жіктелді. Асырап алынған баланы тәрбиелеу туралы шешім қабылдауда мотивацияның жеткіліксіздігімен байланысты тәуекелдер кешені шеңберінде кандидаттардың өз мүдделеріне шоғырлану үрдісі ерекше атап өтіледі, бұл асырап алынған баланың мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін. Әлеуетті қабылдаушы ата-аналарды іріктеу асырап алушы отбасыларды қалыптастыру процесінде маңызды кезең болып табылады. Бассадарки және Спилбергер-Ханин сынақтары, сондай-ақ отбасылық социограмма сияқты

эртүрлі әдістер мен сынақтарды қолдану үміткердің үлгілі портретін құруға және олардың асырап алушы ата-ана ретіндегі әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді. Тұлғалық сынақтар мінез ерекшеліктерін, стреске төзімділік деңгейін, бейімделу дағдыларын және жанжалды жағдайларды шешу қабілеттерін анықтауға көмектеседі. Отбасылық социограмма өз кезегінде отбасылық қатынастар мен отбасылық байланыстар құрылымының визуалды көрінісін ұсынады. Үміткерлерді іріктеудің бұл кешенді тәсілі әлеуетті асырап алушылардың күшті жақтарын анықтап қана қоймай, сонымен қатар оларға қосымша қолдау мен тренинг қажет болуы мүмкін аймақтарды анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай сынақтардың нәтижелерін мұқият түсіндіріп, әрқашан контекст пен мән-жайларды ескеру қажет екенін есте ұстаған жөн. Олар адамның жеке басының толық және түпкілікті сипаттамасын ұсынбайды және шешім қабылдаудың жалғыз критерийі ретінде пайдаланылмауы керек, әсіресе асырап алушы ата-аналарды іріктеу мәселесінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Горохова, И. В., Бонкало, Т. И. (2009). Психологическое обеспечение подбора кандидатов в приемные родители. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 11 (4-6), 1492-1495. <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-obespechenie-podbora-kandidatov-v-priemnye-roditeli/viewer>

2. Брецих, Е. А. (2009). Исследование клинико-психологических особенностей семей, ожидающих или имеющих приемных детей (в связи с задачами аналитико-системного семейного психологического сопровождения). *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, (102), 341-348. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-kliniko-psihologicheskikh-osobennostey-semey-ozhidayuschih-ili-imeyuschih-priemnyh-detey-v-svyazi-s-zadachami-analitiko/viewer>

3. Тарабрина, Н., & Майн, Н. (2014). Индивидуальная и межпоколенческая психотравматизация усыновителей и качество приемной семьи (эмпирическое исследование). *Психологические исследования*, 7(34). <https://psystudy.ru/index.php/num/article/view/639>

4. Майн, Н. В. (2014). Образы родителей у потенциальных усыновителей: эмпирическое исследование. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*, 20 (3), 169-174. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazy-roditeluy-u-potentsialnyh-usynoviteley-empiricheskoe-issledovanie/viewer>

5. Куфтяк, Е. В. (2008). Оценка и отбор приемных родителей: аналитический обзор зарубежных исследований. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*, 14 (3), 257-261. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-i-otbor-priemnyh-roditeluy-analiticheskii-obzor-zarubezhnyh-issledovaniy/viewer>

6. Foli K. J. (2010). Depression in adoptive parents: a model of understanding through grounded theory. *Western journal of nursing research*, 32(3), 379-400. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0193945909351299>

7. G.W. Bird, R. Peterson, and S.H. Miller. Factors Associated With Distress Among Support-Seeking Adoptive Parents. *Family Relations* 51(3):215 - 220. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1741-3729.2002.00215.x?casa_token=yhrkAcHGBKwAAAAA%3AlwZvhHbACfq-FBoW42dqVWL5Kwp-pWtJXOi0dXQFd9BDhWy420VwNP9Mxx02wnJgPqoJEcEc4UhWXbZ_Zw

8. Дж. Райкус, Р. Хьюз. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: пер. с англ.: практическое пособие: в 4 т. Т. 4: Размещение и стабильные условия жизни. - М.: изд-во Эксмо, 2009. - 416 с. https://www.elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D20101831

9. Лобанова, М. Ю. (2009). Подготовка и сопровождение приемных родителей: новое направление непрерывного образования. Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина, (1 (Педагогика)), 158-163. <https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-i-soprovozhdenie-priemnyh-roditeley-novoe-napravlenie-nepreryvnogo-obrazovaniya/viewer>

References:

1. Gorokhova, I. V., Bonkalo, T. I. (2009). Psychological support for the selection of candidates for foster parents. *Proceedings of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, 11 (4-6), 1492-1495. <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-obespechenie-podbora-kandidatov-v-priemnye-roditeli/viewer>

2. Brekikh, E. A. (2009). The study of the clinical and psychological characteristics of families expecting or having adopted children (in connection with the tasks of analytical and systemic family psychological support). *Proceedings of the A. I. Herzen Russian State Pedagogical University*, (102), 341-348. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-kliniko-psihologicheskikh-osobennostey-semey-ozhidayuschih-ili-imeyuschih-priemnyh-detey-v-svyazi-s-zadachami-analitiko/viewer>

3. Tarabrina, N., & Main, N. (2014). Individual and intergenerational psychotraumatization of adoptive parents and the quality of the foster family (an empirical study). *Psychological Research*, 7(34). <https://psystudy.ru/index.php/num/article/view/639>

4. Main, N. V. (2014). Images of parents in potential adoptive parents: an empirical study. *Bulletin of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics*, 20 (3), 169-174. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazy-roditeley-u-potentsialnyh-usynoviteley-empiricheskoe-issledovanie/viewer>

5. Kuftyak, E. V. (2008). Assessment and selection of foster parents: an analytical review of foreign studies. *Bulletin of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics*, 14 (3), 257-261. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-i-otbor-priemnyh-roditeley-analiticheskii-obzor-zarubezhnyh-issledovaniy/viewer>

6. Foli K. J. (2010). Depression in adoptive parents: a model of understanding through grounded theory. *Western journal of nursing research*, 32(3), 379-400. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0193945909351299>

7. G.W. Bird, R. Peterson, and S.H. Miller. Factors Associated With Distress Among Support-Seeking Adoptive Parents. *Family Relations* 51(3):215 - 220. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1741-3729.2002.00215.x?casa_token=yhrkAcHGBKwAAAAA%3A1wZvhHbACfq-FBoW42dqVWL5Kwp-pWtJXOi0dXQFd9BDhWy420VwNP9Mxx02wnJgPqoJEcEc4UhWXbZ_Zw

8. J. Rykus, R. Hughes. *Socio-psychological assistance to families and children of risk groups: translated from English: practical guide: in 4 vols. 4: Accommodation and stable living conditions.* - M.: publishing house of Eksmo, 2009. - 416 p. https://www.elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D20101831

9. Lobanova, M. Yu. (2009). Training and support of foster parents: a new direction of continuing education. *Bulletin of the Leningrad State University named after A. S. Pushkin*, (1 (Pedagogy)), 158-163. <https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-i-soprovozhdenie-priemnyh-roditeley-novoe-napravlenie-nepreryvnogo-obrazovaniya/viewer>